

Sambandet mellan utbildningsnivå och upplevd stress bland anställda på tre mindre tjänsteföretag

David Molnar (demolnar@yahoo.com)

Handledare

Mats Eklöf

Arbets- och miljömedicin, Sahlgrenska universitetssjukhuset, Göteborg

Projektarbete vid företagsläkarkursen, Sahlgrenska Akademin vid Göteborgs
Universitet 2006/2007

Innehåll	sid.
Sammanfattning	2
Introduktion	3
Material	4
Metoder	4
Resultat	6
Diskussion	7
Referenser	9

Sammanfattning

Stress i arbetslivet är en viktig och välstuderad orsak till ohälsa. Flera stora studier har bekräftat att utbildningsnivå kan vara en faktor som påverkar rapporterad stress bland arbetstagare. Beroende på val av studie finns data som pekar på både ökade och minskade stresseffekter hos individer med högre utbildning jämfört med individer med lägre utbildning. Stressnivån hos de anställda på tre tjänsteföretag med relativt låga utbildningskrav har undersökts i syfte att kartlägga eventuella skillnader mellan högskoleutbildad personal och endast grundskole-/gymnasieutbildad personal. Tre företag med liknande åldersstruktur, könssammansättning och verksamhet valdes ut bland befintliga kunder. Data har förelagat i form av enkätsvar från rutinmässiga hälsoundersökningar innehållande uppgifter om bl.a. utbildningsnivå samt upplevd stress. De anställda delades upp i två grupper: de med högskoleutbildning (n=27) och de med endast grundskole- eller gymnasial utbildning (n=52). Statistisk analys, där signifikansen prövats med Mann-Whitney U-test har ej visat på signifikanta skillnader i upplevd stress mellan grupperna. Det relativt ringa antalet deltagare begränsar emellertid möjligheterna att dra mer vittgående slutsatser på detaljnivå.

Introduktion

Arbetsrelaterad stress är idag ett folkhälsoproblem, som blivit uppmärksammat både inom professionen och massmedia. Kopplingen mellan anställdas stressnivå och arbetsmiljö är generellt välutredd och väldokumenterad, bl.a. genom Whitehall II studien [1]. Tittar vi särskilt på utbildningsnivån som oberoende determinant för upplevd stress är materialet tunnare. Den s.k. Kelly-rapporten [2], en enkätbaserad undersökning i 12 Europeiska länder, däribland Sverige, visar på tydliga skillnader i upplevd stress beroende på utbildningsnivå, antal år på tjänsten, samt även ålder hos den som svarat. Generellt gäller att högskoleutbildning ökar mottagligheten för och upplevelsen av arbetsrelaterad stress (21% mot 19% för icke-högskoleutbildade). Michalidis et al har i en studie [3] från 2002 gjort en liknande kartläggning av högskoleanställda på Cypern, där endast obetydliga skillnader påvisades mellan lärare och övrig personal. I en studie [4] från 2005 av bankanställda på Cypern har Michalidis undersökt korrelat mellan utbildningsnivå och en rad stressorer och bl.a. kunnat fastslå högre grad av tillfredsställelse med arbetsklimatet, sina egna prestationer, samt bättre copingstrategier för stress bland de med högre utbildning. De data som finns är otillräckliga för att dra någon slutsats om vilka resultat som bör förväntas vid genomgång av det egna materialet. Effekten av stress på den enskilda individen kan förstås utifrån flera modeller. OSI [5] – occupational stress indicator – framhåller: arbetet, organisationen, ledningen, karriärmöjligheterna, gränssnittet hem-arbete, samt de mellanmänniska relationerna som potentiella källor till stress. Individens resurser inom de sex olika områdena avgör motståndskraften och vilka olika copingstrategier som kan bli aktuella. Intuitivt ligger det nära till hands att utgå från att dålig överensstämmelse mellan utbildning och prestationskrav/kompetenskrav är av ondo i bägge fallen: kanske tydligast där utbildnings/kompetensnivån understiger kraven, men även där den vida överstiger kraven, ledande till understimulering, ett slags ressentiment över att inte kunna visa framfötterna, brist på uppskattning för ens verkliga kunnande etc. Dagens arbetsmarknad kan vara svår att slå sig in på trots gedigen utbildning, vilket lett till ökande antal unga, välutbildade som bemannar positioner där de är överkvalificerade för sina arbetsuppgifter. Syftet med undersökningen var att kartlägga skillnader i upplevd stress mellan högskoleutbildade och icke-högskoleutbildade på företag med relativt låga utbildningskrav på de anställda.

Material

Tre företag valdes ut i tjänstesektorn, med målet att få en relativt homogen grupp av anställda, med måttlig åldersspridning, likartad könsfördelning, samt likartad utbildningsstruktur. Valet föll på företag A, B och C.

Företag A är verksamt inom grossistbranschen och levererar optiska produkter. Antalet anställda uppgår till ca 30 personer, ca 50% är kvinnor. De flesta anställda är i åldrarna 18-35 år. Av de anställda inkluderades 9 personer med högskoleutbildning och 14 personer utan högskoleutbildning.

Företag B är verksamt inom transportbranschen och mäklar skepps- och flygtransporter både nationellt och internationellt. Antalet anställda uppgår till ca 40 stycken, ca 50% är kvinnor. De flesta anställda är i åldrarna 22-42 år. Av de anställda inkluderades 11 personer med högskoleutbildning och 24 personer utan högskoleutbildning.

Företag C är verksamt inom detaljhandeln och bedriver onlineförsäljning av datorprodukter och hemelektronik, samt tillhörande support. Antalet anställda uppgår till ca 30 stycken, varav knappt 30% är kvinnor. De flesta anställda är i åldrarna 20-35 år. Av de anställda inkluderades 7 personer med högskoleutbildning och 14 personer utan högskoleutbildning.

Metoder

A. Datainsamling

Samtliga företag har genomfört hälsoundersökningar av sin personal under 2005 och 2006 enligt ett standardiserat förfarande, som består av enkät del och undersökningsdel. Delar av den aktuella enkäten har valts ut som källdata:

1.) Vilken är Din högsta avslutade utbildning? Ringa in rätt alternativ:

Grundskola Gymnasium/Komvux Högskola/Universitet

2.) Hur trivs Du på arbetet? (0=mycket dåligt, 6=utmärkt)

0 1 2 3 4 5 6

3.) Arbetar Du under tidspress? (0=aldrig, 6=ständigt)

0 1 2 3 4 5 6

4.) Hur många dagar i veckan upplever Du stress p.g.a. arbetet?

0 1 2 3 4 5 >5

5.) Hur många tim/vecka arbetar Du *faktiskt* i genomsnitt? (inklusive eventuell övertid, hemarbete etc.)

≤35 40 45 50 55 >55

6.) Hur många dagar i veckan tar Du med Dig arbete hem?

0 1 2 3 4 5 >5

7.) Hur väl tycker Du att Du kan påverka din arbetssituation? (0=inte alls, 6=fullständigt)

0 1 2 3 4 5 6

8.) Hur mycket uppskattning känner Du för det arbete Du utträttar? (0=mycket lite, 6=väldigt mycket)

0 1 2 3 4 5 6

9.) Hur stimulerande är Dina arbetsuppgifter? (0=urtråkiga, 6=mycket stimulerande)

0 1 2 3 4 5 6

Svaren ordnades för varje företag beroende på högsta avslutade utbildning i två grupper: de med universitets/högskoleutbildning, samt de med gymnasial/grundskoleutbildning. Ingen ytterligare uppdelning i grundskole- och gymnasial utbildning bedömdes rimlig, då ytterst få personer hade endast grundskoleutbildning. I de fall enkätsvaren varit ofullständiga har hela enkäten exkluderats från databearbetningen.

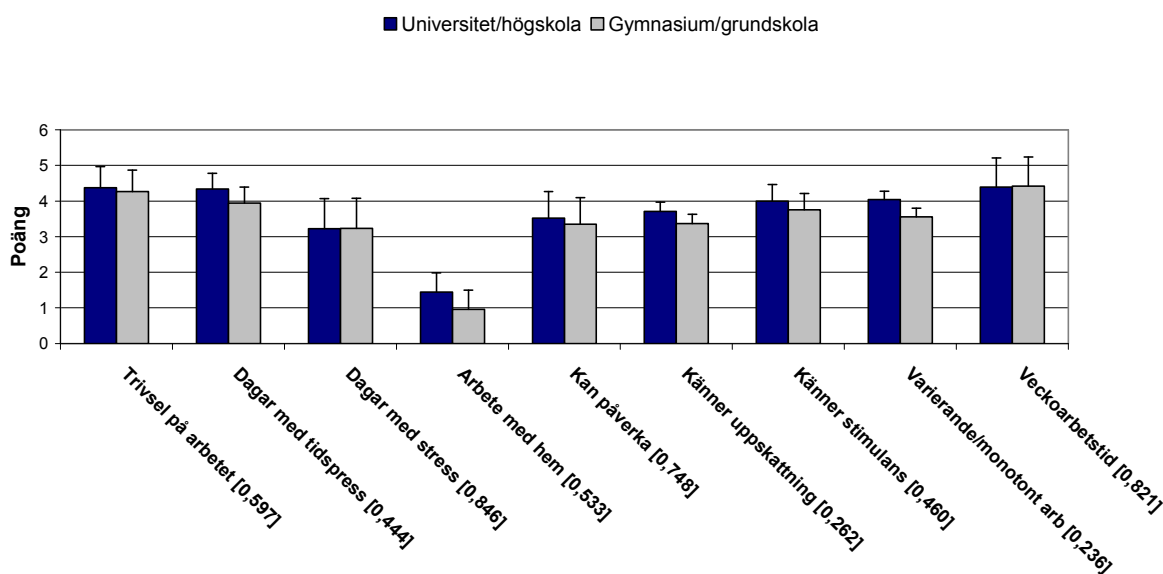
B. Databearbetning

Mann-Whitney U-test har använts för att pröva signifikansen i skillnader mellan gruppen med högskoleutbildning, samt gruppen utan högskoleutbildning för var och en av enkätfrågorna inom varje företag vart för sig, samt med alla tre företagens data poolade. Redovisningen av resultaten har begränsats till resultat baserade på poolade data, då inga statistiska signifikanser kunnat konstateras inom företagen.

Enkla medelvärden beräknades för svaren på samtliga enkätfrågor för båda grupperna. Syftet har här varit att överskådligt visa hur svaren överlag sett ut.

Resultat

Ingen statistiskt signifikant skillnad kunde heller fastslås mellan gruppen med högskoleutbildning och gruppen utan högskoleutbildning vad beträffar upplevd stress (fråga 4) för företag A, B och C tillsammans (se figur 1). De anställda upplever oavsett utbildningsnivå stress i snitt drygt tre (3.2) dagar per arbetsvecka, vilket är högre än genomsnittet för alla företag i FHV:s databas, som är på 2.6. Poängen för stressfaktorer och trivsel på arbetet (frågor 2-3, samt 5-9) är lika mellan grupperna, utan statistiskt signifikanta differenser. Endast små skillnader noterades mellan grupperna när det gäller rapporterade stressfaktorer, inga av dessa är statistiskt signifikanta. Trivseln på arbetsplatsen (i medeltal 4.4 av maximalt 6 poäng) är i stort sett i nivå med andra företag i FHV:s databas (4.6). De anställda upplever tidspress i medeltal 4 dagar per arbetsvecka (databas: 3.7). I medeltal tar man med sig arbete till hemmet en dag i veckan (databas: 1.1). Upplevelsen av hur arbetssituationen kan påverkas (i medeltal 3.4 av 6 poäng) ligger strax under referensvärdet i databasen (3.6). De anställda känner uppskattning för det arbete de uträttar (3.5) och stimulans (3.8) i lägre utsträckning än genomsnittet i databasen (3.7 respektive 4.2). Man upplever överlag att arbetet är mindre varierande (3.7) än på genomsnittsföretaget (4.2). Intressant är att man i genomsnitt anger 44 timmar faktisk arbetstid, vilket faktiskt överensstämmer väl med genomsnittet i databasen (43.6 timmar)!

Figur 1.

Stressfaktorer och upplevd stress bland anställda med och utan högskoleutbildning. Medelvärden för enkätpoäng (företag A, B och C). Siffror inom parentes [] anger Mann-Whitney U-T/Asymp.sig. n=27 (universitet/högskola), n=52 (gymnasium/grundskola)

Diskussion

Inga signifikanta skillnader kunde beläggas mellan gruppen med högskoleutbildning och gruppen utan högskoleutbildning när det gäller den subjektiva upplevelsen av stress samt ett urval av faktorer i arbetsmiljön. Detta skiljer sig i viss mån från stora studier, t.e.x. Whitehall II [1], där det finns en tydlig social gradient med lägre dödlighet i grupperna med högre utbildning. Det som framhålls i Whitehall-studien är bl.a. graden av arbetssituationens påverkbarhet (control) i förhållande till kraven (demand). Den teoretiska bakgrunden finns beskriven bl.a. av Robert Karasek och Thöres Theorell och har utmynnat i krav-kontroll-modellen. I relation till krav-kontroll modellen har endast två subjektiva variabler mätts i och med frågorna "Hur väl tycker du att du kan påverka din arbetssituation?", samt "Arbetar du under tidspress?" Situationen har inte de facto undersökts med t.ex. arbetsgivaren. Hänsyn har heller inte tagits till objektiva parametrar såsom anställningsform, löneavtal (ackord, fast lön, provisioner, övertidsersättningens nivå etc.), faktiska arbetsuppgifter och deras påverkan. Visserligen är arbetsuppgifterna grovt sett jämförbara de tre företagen

emellan, med hög andel kundkontakt, vanligen i telefon. Största skillnaden torde vara att företag C har privatpersoner som slutkunder, medan företagen A och B uteslutande har andra näringsidkare, d.v.s. det rör sig om ren business-to-business verksamhet. Man kan tänka sig att privatpersoner som motpart erbjuder ett annat stresspanorama än företag, men materialet är alldeles för litet för att kunna differentieras på denna punkt. Kelly-studien [2] uppvisar en statistiskt säker gradient utbildningsnivå-stress, där man resonerar utifrån termerna att högre utbildning ofta medför ett utökat ansvar, med fler objektiva mätbara stressorer i exponeringen. På liknande sätt resonerar man när sambandet mellan antal år på arbetsplatsen och den upplevda stressen diskuteras. Skillnaden i Kelly-studien mellan grupperna med och utan högre utbildning är ca 2 procentenheter, 21% mot 19% är påverkade av arbetsrelaterad stress. Tittar man på gränssnittet hem-arbete i Kelly-studien, så framkommer en gradient ålder-stress, där högre ålder (45+) medför ökad stress, enligt resonemanget beroende på ökat ansvar i hemmet. Michalidis studie på bankanställda [4] finns ett samband mellan högre utbildning och ökad påverkan av arbetet på hemsituationen. Data rörande hemförhållanden har exkluderats i studien, då alltför få deltagare har hunnit bilda familj på två av företagen, C och A.

Utgångspunkten har varit att hög utbildning på arbetsplatser med låga intellektuella krav skulle bidra till ökad upplevelse av stress. Emellertid har det vid analysen inte kunnat beläggas någon sådan skillnad. Det är möjligt att resultatet inte avviker från nämnda stora studier [1,2] om hänsyn tas till arbetsuppgifternas intellektuella krav. Antag att vi bryter ut intellektuell stimulans som en variabel ur det totala stresstrycket. Man kan då tänka sig ett scenario där intellektuell stimulans parat med hög stress hos högutbildade ändå ger bättre outcome avseende sjuklighet än låg nivå av intellektuell stimulans parat med låg stress hos lågutbildade. Problemet är att skilja begreppen från varandra, dels att objektivisera de olika parametrarna, samt att korrigera för variationer till följd av feltolkning av frågor etc. bland deltagarna. Ju mer avancerad uppdelning som görs i en enkät i olika delorsaker till en total stressbild, desto fler felkällor får vi till svaren.

Det relativt låga antalet källdata gör självklart att denna studie dras med ytterligare laster när det gäller att besvara frågeställningen. Att värdera de intellektuella kraven de anställda utsätts för på en arbetsplats är svårt – en subjektiv värdering kan självklart göras från fall till fall, men vi saknar metoder att objektivt fastslå skillnader. Ytterligare data vore av värde, liksom en mer detaljerad enkät för insamling av

källdata. Samtidigt kräver det sannolikt ett väsentligen mycket större material med kanske tusentals anställda, då man kan befara ett betydande bortfall till följd av att enkäten skulle bli besvärligare att fylla i tillfredsställande.

Referenser

1. Whitehall II study, www.ucl.ac.uk/whitehallII
2. Kelly World at Work survey, www.kellyservices.co.uk
3. Michalidis, M., Asimenos, A., Occupational stress as it relates to higher education, individuals and organizations, *Work* 19(2002) 137-147
4. Michalidis, M., Georgiou, Y., Employee occupational stress in banking, *Work* 24(2005) 123-137
5. Cooper, C.L., Sloan S.J., Williams S., Occupational Stress indicator, Management Guide, Nfer-Nelson publishing Co 1988